

BAXSHICHILIK AN'ANALARI ZAMIRIDA DOSTONCHILIK MAKTABLARI XUSUSIYATLARI

Toshmatova Kumush Aliboy qizi

Toshkent shahar Yashnobod tumani

149- umumta'lim maktabi o'qituvchisi.

Annotatsiya: Maqolada musiqa ta'limi tizimida baxshichilik an'analari va uning zamirida dostonchilik maktablarining takomillashuv jarayonlari, shuningdek, mumtoz san'at usuliga asoslangan baxshichilik san'atining o'ziga xos xususiyatlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Alpomish, Malika ayyor, Kuntug'mish, Sohibqiron, Xorazm baxshilari, Bola baxshi, dostonlar, xalq og'zaki ijodi, Safed Bulon, Farg'ona dostonchiligi.

Bir baxshining ijodi butun tuman baxshichilik an'anasiga sezilarli ta'sir o'tkazishi hayot tajribasida tasdiqlangan holdir. Masalan; bir paytlar baxshilar sulolasi bilan g'ururlangan maktablar bugungi kunda inqirozga yuz tutgan bo'lishi mumkin. Xususan, hozirgi paytda Bulung'ur, Nurota tumanlaridagi mashhur baxshilar o'z faoliyatlarini to'xtatganlar. Shu bilan birga Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumanidagi Qodir baxshi Rahimov an'anasi to'la quvvat bilan farzandlari Qahhor, Abdumurod, Bahrom timsolida davom etmoqda. Filologiya fanlari doktori, professor To'ra Mirzayev ma'lumotiga ko'ra, Bulung'ur dostonchiligida qahramonlik dostonlarini ijro etish ko'proq amalga oshgan. Bu maktabning so'nggi vakili Fozil Yo'ldosh o'g'li (1872-1955) hisoblanadi. Fozil Yo'ldosh o'g'li ijrosidagi "Alpomish", "Yodgor", "Yusuf bilan Ahmad", "Malika ayyor" kabi dostonlar yozib olingan. Fozil Yo'ldosh o'g'li Yo'ldosh, Qo'ldosh, Suyar shoirlarning tarbiyasini olgan. Ayniqsa, u ijro etgan "Alpomish" dostoni xalq ijodidagi eng mukammal asar sifatida butun dunyo folklorshunos olimlari

tomonidan tan olingan. [1.] Ergash Jumanbulbul o'g'lining nomi hamisha Fozil shoir qatorida juft keladi. Ergash shoir (1868-1937) Qo'rg'on maktabi vakili edi. Nurota hududining shuhrati aynan ana shu baxshi va Po'ltan shoir (1874-1941) ijodi bilan bog'liq. Bu yerda "Alpomish", "Yakka Ahmad", "Kuntug'mish", "Ravshan" dostonlarini ijro qilish an'anasi keng rivojlangan edi. Folklorshunoslikda ayol baxshilar: Sulton kampir, Tilla kampir, shuningdek, Yodgor, Jumanbulbul, Jossoq baxshilar ijodi o'rganilgan. [2.] Shahrisabz dostonchiligida Abdulla Nurali o'g'li (1874-1957), Narpay dostonchiligida Islom shoir Nazar o'g'li (1874-1953) ijodi alohida qayd etilgan. "Orzigul", "Sohibqiron", "Erali va Sherali" kabi dostonlar ijrosini bu maktab vakillari yuqori san'at darajasiga yetkazib kuylaganlar. Doston ijrosida Xorazm usuli Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridagi an'anadan tamomila farq qiladi. Bu yerda doston ijrosi professional xonandalik yo'lida amalga oshiriladi. Baxshi doston matnini yoddan ijro etadi, shu bilan birga do'mbira chertuvchi baxshilardan farqli ravishda dostonga yo'l-yo'lakay o'zgartirish kiritishdan o'zlarini saqlaydilar. Chunki Xorazm dostonchiligida doston matn, ko'pincha, xalq kitoblari turkumidagi XIX asrda chop etilgan kitoblarga asoslanadi. Matnga o'zgartirish kiritish bu an'ana qoidalari bo'yicha ma'qullanmaydi. Tabiiy savol tug'iladi: u holda Xorazm baxshilarining doston aytish mahoratini qaysi mezon belgilashi mumkin? Xorazm baxshilari o'z mahoratlarini dostonni aytishda mumtoz musiqaga, dostondagi she'riy parchalarni alohida qahramonning ariyasi darajasida kuylash bilan ko'rsatadilar. Xorazm baxshilarining ovozi mumtoz ashula aytuvchilar ovozidan deyarli farq qilmaydi. Doston musiqasi ham mumtoz san'at usuliga asoslangan. Ahmad baxshi, Bola baxshi, Qodir sozchi, Boltavoy baxshi kabi san'atkorlar ijodi Xorazmda shuhrat topgan edi. [3.] XX asr Xorazm dostonchiligi rivoji, shubhasiz, Bola baxshi - Qurbonnazar Abdullayev ijodi bilan bog'liqdir. Xorazmda ayollarning doston aytishi ham keng tus olgan edi. Bibi shoira, Xonimjon xalfa, Ojiza, Onajon Safarova, Nazira Sobirova Xorazm dostonlarini kuylashda yetuk baxshilar qatoridan munosib o'ringa ega bo'ldilar. Bu an'ana bugungi kunda ham to'liq davom etmoqda. Qalandar baxshi Normatov, Norbek Abdullayev,

Zulfiya Ortiqova, Nodira Bekova, Rohat Xo'janiyozovalar ustoz baxshilar va xalfalar san'atini davom ettirmoqdalar. Ayniqsa, "Oshiq G'arib va Shohsanam", "Oshiq Oydin", "Bozirgon" kabi dostonlar mahorat bilan ijro etilmoqda. Xalfalar esa dostondan parchalar, to'y qo'shiqlarini, lapar, yallalarni kuylashda xalqqa rohat bag'ishlamoqdalar.

Xorazm dostonlarini ijro etishda mahalliy sharoitda tajribadan o'tgan tarixiy odatlar haqida baxshilardan ma'lumot olganmiz. Unga ko'ra XIX-XX asrlarda Xorazmda katta to'y bergan odam marosimga uch-to'rt guruh baxshilarni chaqirgan. Guruhlar bir-birlariga xalaqit bermaydigan masofada davra qurishgan. Tinglovchi bir guruhdan ikkinchi guruhga o'tib yurgan. Qaysi baxshi ma'qul bo'lsa, o'sha davrani ma'qul ko'rgan. Natijada, to'y oxirida mohir va no'noq baxshi atrofidagi tinglovchilar soniga ko'ra ajralib qolgan. E'lon qilinmagan musobaqada mag'lubiyatga uchragan baxshi o'z ustida ishlashga majbur bo'lgan. Shuningdek, Bola baxshining eslashicha, Muhammad Rahimxon Feruz xonlik paytida har yili hofiz, sozanda, baxshilarning ko'rigini o'tkazar ekan. Ko'rikdan o'ta olmagan san'atkor tinglovchilar oldida soz chalish, ashula aytish, doston kuylash huquqidan mahrum qilinarkan. Bu san'atkor keyingi ko'rikkacha muttasil mashq qilib o'zini oqlashga uringan. Darvoqe, 1909 yilda 9-10 yashar Qurbonnazar xon huzurida doston aytishga chaqirishadi. Feruz yosh baxshidan uning ismini so'raydi. Bola ismi Qurbonnazar ekanini aytganida, xon tabassum bilan: - Sening isming Qurbonnazar emas, Bola baxshi, - deb unga oq fotiha bergan ekan. Shu-shu Qurbonnazar Abdullayev Xorazm va Turkmanda "Bola baxshi" nomi bilan mashhur bo'lgan. Xorazm dostonchiligini chuqur ilmiy asosda o'rgangan filologiya fanlari doktori, professor Safarboy Ro'zimboyev Xorazm dostonchiligi, o'z navbatida, Shimoliy va Janubiy an'analarga bo'linishi, ularning o'zaro farqlari va baxshilar, sozchi (garmon bilan doston aytuvchi ijrochi)lar haqida qimmatli ma'lumotlarni bayon etgan. [4.] O'zbek dostonchilik an'anasining yana bir turi Farg'ona vodiysida shakllangan. Namangan viloyatining shimoli Uychi, Yangiqo'rg'on, Chortoq atroflarida Dehqonboy Bahromov, Ikrom Rizayev, Omon baxshi Razzoqovlar ijod qilishgan. Mahalliy xalq og'zaki ijodini o'rgangan olim Abdushukur Sobirov taniqli

folklorshunos olim Tojiboy G'oziboyev bilan hamkorlikda mazkur dostonchilik an'anasini o'rganib, Qo'lbuqon, Sayram, Ariqbo'yi (Ariqmo'yin) maktablari mavjudligini qayd etadi. [5,6.]

Ahmadjon Meliboyev "Safed Bulon hikoyalari" kitobida Peshqo'rg'on qishlog'ida istiqomat qilgan Olim baxshidan "Yozi bilan Zebo" dostonini o'n ikki varaqli o'quv daftaridan o'ntasiga yozib olib, Muzayyana Alaviyaga yuborganini ma'lum qilgan. Ammo bugungi kunda Farg'ona vodiysidagi dostonchilik an'anasida doston ijro etadigan baxshilar ijod faoliyatlarini to'xtatganlar. Hamma o'zbek dostonchiligi an'analariida hajman cheklanish kuzatilmaydi. Madaniy merosimiz xazinasida "Bozirgon", "Sohibqironning tug'ilishi" kabi kichik asarlar va ayni paytda, "Alpomish", "Malika Ayyor"dek yirik dostonlar bor. Dostonlar hajmidagi nisbiy o'lchov inobatga olinsa, do'mbira chertib ijro etiladigan Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryoda aytiladigan dostonlar hajmi Xorazm dostonlaridan ham, Farg'ona vodiysi dostonlaridan ham kengligi bilan ajralib turadi. Hajman Farg'ona vodiysidagilar ancha kichik hisoblanadi. [7.]

Doston matni she'riy va nasriy parchalardan iborat bo'ladi. Fozil Yo'ldosh o'g'li Bulung'ur tumanidan bo'lgani uchun do'mbira chertib ijro etiladigan dostonlarni shartli ravishda Samarqand dostonchiligi deb ataymiz. Bu an'ana asarlarida she'riy va nasriy parchalar badiiy jihatdan, voqealar bayonini ifodalash, qahramonlar ruhiy holatini tasvirlash jihatdan teng hisoblanadi. Fikrimizni dalillash uchun Ergash Jumanbulbul kuylagan "Ravshan" dostonidan nasriy parcha keltiramiz: "Oq qiz shunday qiz edi: oti Oqqiz, Zulxumorga naq qiz. Oqqiz o'zi oq qiz, o'zi to'lgan sog' qiz, o'rta bo'yli chog' qiz, o'ynagani bog' qiz, uyquchi emas, sog' qiz, eri yo'q o'zi – toq qiz, yaxshi – tekis bo'z bolani ko'rsa, esi yo'q – ahmoq qiz, qora ko'z, bodomqovoq qiz, sinli – siyoq qiz, o'zi semiz – turishi yog' qiz; o'yinga qulayroq qiz, to'g'ri ishga bo'layroq qiz, o'zi anqov olayroq qiz, tanasi to'sh qo'ygan keng qiz, sag'risi do'ng qiz, urushqoq emas – jo'n qiz, a'zosi bari teng qiz..."

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Fitrat. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – T., 1993. 87 b.B.
2. Matyoqubov. Doston navolari. – T., 2009. 343 b.
3. Z. Oripov. Sharq musiqiy manbashunosligi. – T., 2008. 212 b.
4. Q. Panjiyev. O'zbek xalq musiqa ijodi. – T., 2020. 143 b.
5. Юлдошев, У. Ю. (2020). РОЛЬ АРТИКУЛЯЦИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЕ МАКОМА. In АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ (pp. 87-89).
6. Юлдошев, У. Ю. (2019). Муסיқа уқитувчиси мутахассислигининг замонавий модели ва профессиограммаси. Современное образование (Узбекистан), (9 (82)), 47-53.
7. Yuldoshev, U. (2023). EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL AND ETHICAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH CULTURAL AND ARTISTIC EVENTS. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 3(12), 342-345.
8. Yuldoshev, U. (2018). Problems of Choosing Methods and Technologies in Musical Pedagogics. Eastern European Scientific Journal, (2).